

обов'язку не може існувати культура. А на «належне» у Кантівському розумінні здатна невелика кількість людей високої культури, які керуються розумом і мають високу моральну самосвідомість.

Так хто ж був більш правий у цій заочній суперечці?. Можна сказати, що кожен з них. Просто Кант виходив з розумного початку в людині, з здатності людини ставати краще, долати в собі лінь, інерцію, бути відповідальним за свої дії і виконувати свій обов'язок – бути Людиною. І це важко, але можливо. Але в людині є і те, що бачили Шопенгауер і Достоевський: нерозумність, егоїзм, гординя, агресивність, тощо. На жаль, ці якості домінують у примітивних людей, у «масової людини». Крім того, цією «масовою людиною» маніпулюють різного роду вожді і «біси» (Ф.М.Достоевський), які використовують ці негативні якості людини у своїх корисних цілях і заради збереження своєї влади.

У підсумку, можна визнати необхідність створення «Антропології», яка б спиралася на напрацювання усіх видатних мислителів і яка б представила людину у всій її «широті».

Марія Братасюк (Львів)

ВЧЕННЯ І. КАНТА ПРО СПІВВІДНОШЕННЯ МОРАЛІ ТА ПРАВА В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОЇ СУЧАСНОСТІ

Нині, коли на порядку денному в українців постала проблема побудови демократичної правової держави, буде дуже слушно звернутися до філософсько-правової спадщини І. Канта, яка, поки що дуже недооцінена. Ю. Кушаков справедливо підкреслив, що існує «...разючий дисонанс між величезною значимістю кантівських філософсько-правових ідей для сьогодення та тим жалюгідним місцем, яке приділяють їм у нашій, принаймі навчальній літературі» [1, с. 128]. Німецький мислитель створив цілісне філософсько-правове вчення, концептуалізувавши правові принципи майбутньої ліберальної цивілізації, які нині українцям корисно реалізувати, інтегруючись в європейський правовий простір.

Творча спадщина І. Канта доволі різнопланова. Немало місця в ній займає проблематика, яка і нині є такою актуальною, а саме питання належного і правильного у людських відносинах. І. Кант, осмислюючи цю проблему, розвинув ідеї, які були кроком вперед, порівняно із напрацюваннями у сфері соціальної та антропологічної проблематики попередників. Сам мислитель вважав, що, якщо є наука, яка дійсно

важлива та необхідна людині, то цією наукою є та, якої вчить він, а саме – належним чином зайняти визначене людині місце в світі та з якої можна навчитися, яким треба бути, щоб бути людиною.

Теоретичний розум, відповідно до кантівського агностицизму, що передбачає пізнаваність лише явищ і неможливість пізнання «речі в собі», сутностей типу: «свобода волі», «буття Бога», «безсмертя душі» тощо, може дати достовірну відповідь лише на питання: «що людина може знати?» і не може дати відповіді на питання практичного плану: «що людина має робити?», «на що людина може сподіватися?». Оскільки із оцими останніми двома питаннями теоретичний розум справитися не може, І. Кант відсилає їх до компетенції практичного розуму, тобто, віддає сфері належного, в якій трансцендентальні ідеї розуму відіграють лише регулятивну, але не власне пізнавальну роль. Очевидно, через це кантівська метафізика як вчення про морально-правову проблематику постає вченням про соціальні регулятори, про належне і неналежне в людських стосунках.

В чому полягає регулятивна значимість трансцендентальних ідей розуму? – І. Кант відповідає: в тому, що вони скеровують, дають орієнтири і мету діяльності розуму і вчинкам людини як розумної істоти. Будучи апіорними максимами розуму, вони постають як закони і правила для практичного життя індивідів у виді належного, визначаючи тим самим і моральні норми, і правові («Критика практичного розуму», «Метафізика звичаїв»).

Особливо І. Кант акцентує на ідеї свободи волі – вона постає у нього першим постулатом етичного вчення. Вільна воля у мислителя визначає смислове поле моральної незалежності і автономії людини, її здатність і право самостійно встановлювати правила (норми) належного і дотримуватися їх без зовнішнього примусу. Вивищуючи свободу волі, акцентуючи на її значимості для автономії людини, І. Кант намагається вивести етику з-під впливу теології та релігії [1].

Мислитель підкреслює, що людина як емпірична (природна) істота, як частина природного світу підкорена загальній причинності, зовнішній необхідності. Її природні риси можна не лише виявити, але й передбачити. Проте, людина не вичерпується лише природними характеристиками. Вона є трансцендентальною сутністю, їй властива свобода і її поведінка в цій площині може зовсім не залежати від зовнішніх детермінант, необхідностей, причин. З огляду на те, що людина має таку подвійну природу, один і той же її вчинок може бути розглянутий під двома кутами зору: з одного боку як прояв зовнішньої необхідності, з іншого – як вияв вільної волі. І. Кант прагне вивищити людину над собою самою як частиною чуттєво осягненого світу.

Німецький дослідник філософії права І. Канта Х. Оберер зауважив,

що найголовніша, центральна проблема для мислителя – це проблема свободи, і вона виникла в процесі розроблення питань права. Йому прийшлося відкласти написання розгорнутого дослідження з філософії права, доки не було прояснено загальні принципи критики чистого розуму [1].

У мислителя вільна воля людини постає водночас і моральним законодавцем, і виконавцем моральних норм, які є веліннями розуму (максимами розуму). Філософ у «Метафізиці звичаїв» особливо підкреслює, що у вільному моральному вчинку людина підкорена лише своєму власному і водночас всезагальному законодавству. В кантівському категоричному імперативі ця думка простежується дуже виразно: чини лише відповідно до такої максими розуму, керуючись якою, ти можеш побажати, щоб вона стала всезагальним законом свободи, тобто, правилом для всіх. І. Кант розвиває ідею юридизованої моралі. У нього, як бачимо, принцип моралі (для всіх і кожного) співпадає із принципом права – принципом всезагального законодавства. В іншому місці цей імператив мав наступний вигляд: чини так, щоб ти ставився до людства і в своїй особі, і в особі кожного іншого як до мети, і ніколи – як до засобу.

Заслугою І. Канта є і те, що він дав саме філософське трактування права. Він стверджував, що право закорінене в природі, в її «плані» чи «задумі», які визначаються Розумом, який мотивує людину до вдосконалення здібностей і не дозволяє їй повернутися до стану варварства. Саме Розум розширює правила використання всіх сил людини поза межами її природних інстинктів. Завдяки задуму природи людина здійснює вдосконалення своїх природних сил і здібностей самостійно з допомогою розуму. І. Кант мислить право як біосоціальне явище, корені якого в глибинах буття, в природі людини і вважає його найефективнішим механізмом самозбереження людини, її розвитку.

І. Кант, досліджуючи право, намагається очистити його від усіляких домішок, певних фактичних утворень та етичних моментів, він виокремлює, звісно, теоретично «чисте право». І мораль, і право, на його думку, є самостійними регуляторами в складі соціальних механізмів, що впорядковують суспільні відносини. Право стосується, на його думку, людини як феномена, моральність же стосується іншого вищого і глибшого виміру людського буття – ноуменального [1].

В І. Канта мораль і право співіснують нерозривно. Як зазначалося вище, це і є феномен юридизованої моралі чи моралізованого права, що суті не змінює. І. Кант в «Критиці чистого розуму» розмежовує моральні та легальні вчинки. Моральними він вважає ті, які відповідають вимогам морального закону і суб'єктивно мотивуються повагою до моралі як єдиної основи визначення людської волі. Що ж до

легальних дій, то ними мислитель вважає ті, які не порушують об'єктивно велінь морального закону, але здійснені з мотивів прагнення до щастя, корисливості, вигоди, страху покарання тощо. Так І. Кант зміг розмежувати мораль та право. Право, на його погляд, не стосується суб'єктивного світу людини, її внутрішнього виміру (морального, релігійного), його сферою застосування є практичні відносини між індивідами, їх зовнішня поведінка. Мораль може впливати на людину з боку її ставлення до самої себе, право ж стосується ставлення до інших людей [1, с.131].

Звісно, право можливе лише там, де є моральне підґрунтя. В реальному житті відділити право від моралі неможливо – там, де руйнується мораль, там задихається право. У кожний правовий вчинок вплетено суб'єктивний світ людини, її інтелект, переконання, побажання, прагнення, ідеали, її волю, віру тощо. І чимале місце в цьому змісті свідомості та психічного виміру займають моральні принципи, які можуть співпадати із правовими, моральні почуття, моральні цінності, вони ж і правові тощо. Так що провести чітку межу між правом та мораллю можна дуже умовно. В реальному житті у відносинах між суб'єктами права вони тісно взаємопереплетені.

Право у мислителя постає всезагальним правилом (сукупністю правил) увідповіднення свавільних, колізійних дій автономних осіб. Смысл і призначення права полягають у тому, щоб ввести свободу і свавілля всіх індивідів в розумні і загальнозначимі рамки. Це стосується і представників влади, вони теж мають підпадати під дію всезагальних правил законодавства. Головна функція права – визначення і збереження меж свободи. Право обмежує свободу заради її збереження. І. Кант підкреслював, що право – це найбільша святість, яка є у Бога на Землі («Метафізика звичаїв»)..

Право – це сукупність умов, при яких сваволя одного індивіда сумісна зі сваволею іншого з точки зору всезагального закону свободи. Право передбачає автономію індивідів, їх вільну волю, але воно має на меті підведення цієї сваволі під один спільний знаменник – принцип правової рівності. Все, що виходить за його межі, є *право-порушенням* []. Додамо, що сваволя тут мислиться як своя воля, індивідуальна свобода, її поширення, реалізація, здійснення. Важливо, пише І. Кант, щоб вона відповідала загальноприйнятим правилам, не порушувала їх.

Основою права у І. Канта є моральна автономія особи, її абсолютна самоцінність, самозаконність і незалежність, її здатність дати самій собі закон, бути законодавцем самій собі, знати свій обов'язок і здійснювати його [3]. Саме моральна автономія індивіда створює можливість свободи і всезагального закону, якому мають бути увідповіднені вільні дії індивідів.

Принцип морального категоричного закону є, по суті, модифікованим принципом формально-правової рівності, який передбачає всезагальність, свободу волі індивідів, їх незалежність тощо. Сутність кантівської моральності юридична.

I. Кант із своїми ідеями про співвідношення права та моралі дуже сучасний, його ідеї про невід'ємність права від моралі нині дуже актуальні з огляду на необхідність реформування правової сфери України. Нинішнім українцям треба створити таку правову сферу, яка мала б гуманістичний зміст, в якій стверджувалися б гуманістичні загальнолюдські цінності, серед яких людина реально була б найвищою цінністю. Проблема правового реформування в сучасній Україні – це проблема наповнення правової діяльності моральним виміром. В Україні достатньо законів, але дуже мало реального права. Порушення прав людини стало тотальним, масовим. Порушення прав людини – це і є відмова в діяльності законодавця, прокурорів, суддів, поліції тощо від морального змісту, порушення моральних принципів, які є водночас правовими загальнолюдськими принципами. Право не може розвиватися, реалізовуватися там, де зруйновано моральні засади буття, де нехтуються загальнолюдські цінності, які є основою повноцінного людського буття.

Мораль для суспільства складає величезну цінність тому, що її норми, які випливають із велінь трансцендентального розуму, і які сфокусовані в принципах, індивіди виконують добровільно, усвідомлюючи, що їх виконання необхідне для повноцінного життя. Все, що пов'язане із моральною діяльністю і її наслідками, це право моральної особи, сфера її незалежності від всіх і всього і також відповідальності перед самою собою і Богом. Мораль здійснюється безкорисливо, обов'язок виконується заради самого обов'язку, а не заради вигоди. Право ж, виконуючи функцію забезпечення автономної свободи індивідів, звертається до примусового моменту, вираженого санкціями. Проте, це не віддаляє його від моралі, бо цей примусовий вимір теж є велінням трансцендентального розуму. Спільність права і моралі полягає в тому, що вони – і право, і мораль, є вимогами належного, які продиктовані ідеєю розуму. Право, як і мораль, має своєю підставою свободу і має ґрунтуватися на загальному апріорному принципі, який є категоричним імперативом права: чини так, щоб максима твоєї свободи була сумісна зі свободою іншого, відповідно до всезагального закону свободи («Метафізика звичаїв», «До вічного миру»).

Аналізуючи співвідношення моралі та права, виходячи на їх сутнісне увідповіднення, розвиваючи ідею юридизованої моралі, мислитель створює вчення про правову державу. В цьому плані цікава

його робота «До вічного миру». Правова держава – це в І. Канта держава, де створено належний рівень моральної культури, напрацьовано певний рівень ціннісної концентрації. Створюючи законодавство, законодавець має надавати йому морального змісту, інакше кажучи, надавати моральному змісту правової форми. Категоричний імператив вимагає реалізації низки вимог, зокрема, розподілу влади на незалежні гілки. Концентрація влади в одному центрі зумовить несвободу індивідів, а, отже, знищить підґрунтя для автономної волі індивідів. Деспотія, вважає мислитель, це і є створення ситуації, де домінує несправедливість, а, якщо зникне справедливість, тоді життя не матиме жодного сенсу. Реальна незалежність гілок влади забезпечить суспільству правове, (а не законницьке!), життя, а, отже моральну автономію індивідів, тобто, простір індивідуальної свободи. Правник і законознавець в І. Канта – це різні люди: перший досліджує, як можна покращити закон, а другий лише, як застосувати його «букву», як ствердити волю влади. В правовій державі має панувати право як сукупність моральних правил, що відповідають велінням розуму, його дух, а не «буква закону». Мислитель мав сучасне розуміння правової держави. Він вважав, що правова держава – це об'єднання багатьох людей, які підкорені правовим законам («Метафізика звичаїв», «До вічного миру»). Саме завдяки природно-правовому підходу І. Кант зміг відрізнити право від закону. Право він мислив як природне, тобто, таке, що зумовлене природою людини і базоване на розумі. Так мислили право в епоху Нового часу Дж. Локк, Т. Пейн, Г.Й. Гегель, українські філософи права І. Гізель, М. Козачинський та ін. сучасники І. Канта. Природне право зумовлене вимогами практичного розуму, його називали ще «справедливим правом», «розумним правом», «правом здорового глузду» [2].

Очевидно, І. Кант розумів, що можуть бути і неправові закони, тобто, нерозумні, несправедливі. Закон же він мислив як штучне явище, форму буття права. Треба зазначити, що у філософа дуже сучасне розуміння і права, і закону. Сучасні правознавці теж трактують правовий закон як єдність правового змісту, тобто, змісту, який відповідає критерію правності: стверджує справедливість, повагу до людської гідності, правову рівність, гуманізм тощо, і відповідної правової форми [6]. Саме правовий зміст, а не воля та авторитет влади, надає законові статусу правового.

В нинішній Україні дуже актуальною є проблема творення такого правового законодавства. На жаль, український законодавець доволі часто порушує принципи справедливості, розумності, правової рівності, гуманізму, поваги до людської гідності тощо. Оскільки наш законодавець залежить від бізнес-еліт, олігархічного інтересу, він

створює законодавство найперше на їх користь. До речі, І. Кант був проти станових привілеїв. Він писав, що природа не робить людей благородними, вона не надає ніяких переваг одним членам суспільства перед іншими. В правовій державі, на його думку, має панувати принцип рівності усіх перед законом («Метафізика звичаїв»). Неправові закони зумовлюють порушення прав людини. Якщо творення і використання неправового законодавства в державі є масовим, – це означає, що порушення прав людини також є масовим [4; 5]. Саме тому Україну не можна, на жаль, вважати правовою державою.

І. Кант вважав, що основою правової держави є принципи: поділу влади на незалежні гілки, справедливості, добросовісності, спільного блага, рівності усіх перед законом, принцип визнання природних прав людини, тобто, принципи, які, як вважають сучасні правознавці, сукупно складають зміст мегапринципу верховенства права. Особливо важливо підкреслити, що вчення І. Канта про природне право – це вчення про природні права людини, Розвиваючи ідею природного права як загальнообов'язкових принципів, витoki яких в бутті загалом і людському бутті, зокрема, принципів як програмних начал для ліберальної держави, він тим самим дає зрозуміти, що права людини – це і є ці принципи тільки крізь призму індивідуальних людських інтересів та потреб [6].

І. Кант – гуманіст, він захищає людину, його вчення про правову державу – це вчення про те, як захистити людину від агресії держави. Ця ідея нині, під час активного наступу світових диктатур на демократію, як ніколи раніше, на часі.

Література

1. Кушаков Ю.В. Нариси з історії філософії Нового часу. Навч. посібник. Київ: Центр навчальної літератури. 2006. 572 с.
2. Патеї-Братасюк М.Г. Антропоцентрична філософія права. Київ, 2010. 295 с.
3. Табачковський В.Г. Горизонти та вертикалі особистісно-філософських пошуків В.Шинкарука. Шинкарук В.І. Вибрані твори у 3-х т.,Т.1.Київ: Український центр духовної культури. 2003. 392 с. С.53-54.
4. Бордун-Комар Н.І. Захист прав людини в Україні в контексті основних типів право розуміння. Дис...к. ю.н.: 12.00.12 – філософія права. Київ, 2021. 247с.
5. Шевцова А., Братасюк М. Сучасна філософія правового захисту: необхідність зміни акцентів. *Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід*. М-ли У -

- ї між народ наук.-теорет конф. (16-17 квітня 2021 року), м. Тернопіль. Тернопіль, ЗУНУ, 2021. 269 с. С.18-20.
6. Братасюк М.Г. Природно-правова парадигма як концептуальна основа сучасного правового розвитку. *Доктринальні засади розвитку держави і права: національні та міжнародні тенденції: [монографія]* /заг. ред. проф. Бошицького Ю. Л. Київський ун-т права. К.:Видавництво Ліра-К, 2014. 440 с.

Анна-Марія Войтович (Харків)

ФІЛОСОФІЯ ВІЧНОГО МИРУ КАНТА: РЕФЛЕКСІЇ НА ТЛІ СУЧАСНИХ КОНФЛІКТІВ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

В Україні відзначають дати, пов'язані з роками народження, життям та творчістю Іммануїла Канта. Це свідчить про особливий інтерес до фундатора німецької класичної філософії. У цьому році також відзначатимуть 300-річчя з дня народження філософа.

Жоден мислитель епохи Просвітництва не залишав своїх читачів настільки спантеличеними й не ставив перед ними таких складних викликів як Іммануїл Кант.

І. Кант народився 22 квітня 1724 року у пруському місті Кенігсберг. Він є засновником німецької класичної філософії, автор філософсько-політичної концепції лібералізму. Доволі часто, Іммануїла Канта, за силою духу і впливу на подальший розвиток філософської думки порівнюють з Платоном.

Знаменита робота Іммануїла Канта «До вічного миру» (нім. «Zum ewigen Frieden»), опублікована у 1795 році. Цей твір розглядає можливості встановлення і підтримки тривалого миру між державами. Кант пропонує конкретні умови та принципи, які, на його думку, могли б сприяти встановленню такого миру.

«До вічного миру» залишається важливим філософським текстом і сьогодні, оскільки багато з його ідей знаходять відображення в сучасних міжнародних відносинах і зусиллях щодо підтримання миру.

Трактат породжує побоювання, що ідея вічного миру не може бути реалізована. Кант, безсумнівно, сприймає цю небезпеку, але не піддається ілюзіям бажаного мислення щодо добробуту людей або проникливості їх правителів. Натомість він яскраво демонструє, що вічний спокій – це не порожня думка і не безпідставна ідея. Слід зазначити, що Кант не тільки допускає конфлікти, але навіть вітає їх, засуджуючи при цьому силу як засіб їх вирішення. Крім війн для